

XVIII
a m ž i a u s
studijos

6

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Personalijos. Idėjos. Refleksijos

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

6

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Personalijos. Idėjos. Refleksijos

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2020

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Prahos Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Dr. Andrejus MACUKAS | канд. гіст. н. Андрэй МАЦУК

Baltarusijos mokslų akademijos Istorijos institutas |

Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“

finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-19-76)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės

Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2019

© Straipsnių autoriai, 2019

© Lietuvos istorijos institutas, 2019

ISBN 978-609-8183-73-3

ISSN 2351-6968

TURINYS

Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 12

PERSONALIJS

Jolita Sarcevičienė

„Ieškau jūsų mylistos pono po visas keturias pasaulio šalis...“ Antano Kazimiero Sapiegos laišakai Merkinės administratoriui Vaitiekui Kuževskiui . . . 18
“I am Looking for your Grace in all Four Corners of the World...” Letters of Antoni Kazimierz Sapieha to Administrator of Merkinė Wojciech Kurzewski. *Summary* . . . 43

Bernadetta Manyś

Samotna w miłości? Autokreacja epistolograficzna Anny z Mycielskich Radziwiłłowej . . . 44
Meilės vienišė? Epistolografinis Onos Mycielskytės-Radvilienės sąjūvaizdžio kūrimas. *Santrauka* . . . 56

Андрей Мацук

Деятельность Леона Казимира Шемета в общественно-политической жизни Великого княжества Литовского в первой трети XVIII в. . . . 57
Leonas Kazimieras Šemeta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomeniniame-politiniame gyvenime XVIII a. pirmaisiais dešimtmečiais. *Santrauka* . . . 70

Tomasz Ciesielski

Dwa poselstwa oboźnego litewskiego Ignacego Ogińskiego na dwór petersburski. Rola Litwinów w kontaktach dyplomatycznych z Rosją w latach 1711–1763 . . . 71
Dvi Lietuvos stovyklininko Ignoto Oginskio pasiuntinybės į Sankt Peterburgą: lietuvių vaidmuo diplomatinuose santykiuose su Rusija 1711–1763 metais. *Santrauka* . . . 104

Dariusz Rolnik

Tropem politycznym i ideologicznym podróży petersburskiej Adama Chmary ostatniego wojewody mińskiego (1793) . . . 106
Politiniai ir ideologiniai paskutiniojo Minsko vaivados Adomo Chmaros kelionės į Sankt Peterburgą pėdsakais (1793 m.). *Santrauka* . . . 116

Aldona Prašmantaitė

Pranciškaus Ksavero Mykolo Bohušo SJ bažnytinės karjeros bruožai . . . 117
Strokes from the Career of Franciszek Ksawery Michał Bohusz. *Summary* . . . 135

IDĖJOS, SIMBOLIAI, PRAKTIKA

Vilius Mačkinis

Prigimtinės tvarkos idėja kaip Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus politinio mąstymo pagrindas . . . 138

Idea of Natural Order as a Basis for Political Thinking in the Sermons of Mykolas Pranciškus Karpavičius. *Summary* . . . 168

Magdalena Górska

Emblematyka w Rzeczypospolitej epoki Oświecenia – metamorfozy tradycji symbolicznej . . . 170

Abiejų Tautų Respublikos emblematika Apšvietos epochoje – simbolikos tradicijos metamorfozės. *Santrauka* . . . 189

Stanisław Witecki

Józef Kazimierz Kossakowski and the Everyday Life of Priests in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Period of Enlightenment . . . 190

Juozapas Kazimieras Kosakovskis ir kasdienis dvasininkų gyvenimas Apšvietos epochos Abiejų Tautų Respublikoje. *Santrauka* . . . 204

Adam Stankevič

Viešųjų bausmių taikymas Kauno pilies teisme XVIII a. antrojoje pusėje ir jų vykdymas . . . 205

Assignment and Administration of Public Punishments by Kaunas Castle Court in the Late Eighteenth Century. *Summary* . . . 227

REFLEKSIJOS

Darius Baronas

Didžiųjų istorijos įvykių atspindžiai Mažesniųjų brolių konventualų memoriale: XVIII–XIX a. pradžia . . . 230

Great Events as Reflected in the Memorial Book of Friars Minor Conventual: Eighteenth to Early Nineteenth Century. *Summary* . . . 249

Aleksandra Skrzypietz

Sapiehowie i ich związki z Karolem XII – refleksja rodu nad wydarzeniami z przełomu wieków . . . 250

Sapiegos ir jų ryšiai su Karoliu XII – amžių sąvartos įvykių refleksijos. *Santrauka* . . . 268

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

Politinės ir geopolitinės Augustino Midletono refleksijos (1790–1792) . . . 269

Political and Geopolitical Reflections by Augustyn Middleton (1790–1792). *Summary* . . . 293

Lina Balaišytė

Vincentas Ignacas Marevičius apie save ir Tėvynę: XVIII a. pabaigos literato (savi)refleksijos . . . 294

Wincenty Ignacy Marewicz about Himself and the Homeland: (Self) Reflections of the Late Eighteenth-Century Writer. *Summary* . . . 322

Rūta Janonienė

Apie oberbombardyro Vaitiekaus Ivaškevičiaus 1791 m. Vilniaus piešinį . . . 323

About the 1791 Picture of Vilnius by Oberbombardier Wojciech Iwaszkiewicz. *Summary* . . . 334

Domininkas Burba

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų refleksijos apie politines permainas 1794 m. pabaigoje – 1795 m. privačios korespondencijos duomenimis . . . 335

Reflections of Inhabitants of the Grand Duchy of Lithuania on Political Changes at the End of 1794 to 1795 according to the Data of Private Correspondence. *Summary* . . . 357

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Zigmantas Kiaupa. *Lietuvos istorija*, t. VII, d. 2: *Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018. – 724 p. ISBN 978-609-8183-53-5 / *Robertas Jurgaitis* . . . 360

Remigijus Civinskas, Liudas Glemža. *Kauno miestiečių elito kaita 1764–1831 metais*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2019. – 312 p.

ISBN 978-609-467-376-49 (spausdintas), ISBN 978-609-467-375-7 (internetinis) / *Virgilijus Pugačiauskas* . . . 364

Iliustracijų sąrašas . . . 366

Asmenvardžių rodyklė . . . 368

Vietovardžių rodyklė . . . 386

SAPIEHOWIE I ICH ZWIĄZKI Z KAROLEM XII – REFLEKSJA RODU NAD WYDARZENIAMI Z PRZEŁOMU WIEKÓW

ALEKSANDRA SKRZYPIETZ

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Adnotacja. Za panowania Jana III Sapiehowie zdobyli znaczne wpływy w Wielkim Księstwie Litewskim; w literaturze mówi się nawet o ich hegemonii. Próby przeciwstawienia im sił opozycyjnych, podjęte przez Sobieskiego, przyniosły efekt dopiero po śmierci króla, gdy przedstawiciele średniej szlachty, wspieranej dyskretnie przez magnaterię zainteresowaną ukróceniem wpływów sapieżyńskich, wystąpili z programem kockwacji praw. To właśnie te grupy opowiedziały się za obiozem na tron Wettyna w nadziei, że odmieni to sytuację wewnętrzną w księstwie. Nie pomylili się, pozycja Sapiehów osłabła. Nowy władca, August II podejrzewany był o sympatie prorpublikanckie, choć próbował okazywać przychyłność również Sapiehom i oficjalnie dążył do zachowania równowagi. Jednak na Litwie doszło do zbrojnych wystąpień przeciw Sapiehom, a wskutek tego po wybuchu wielkiej wojny północnej opowiedzieli się oni za Karolem XII. Republikanci liczyli nie tylko na pogrążonego w trudnościach Augusta II, ale nawiązali współpracę z Piotrem I. Oznaczało to, że wobec porażki króla szwedzkiego, Sapiehowie musieli szukać porozumienia z Sasem. Elementem ich zabiegów o powrót do jego łask był dokument przedstawiający wydarzenia na Litwie oczami Sapiehów, tłumaczący ich nielojalne postępowanie.

Słowa kluczowe: Sapiehowie, kockwacja praw, wielka wojna północna, opozycja antykrólewska.

W XVII wieku ujawniły się w Wielkim Księstwie Litewskim dążenia do porównania praw tamtejszej szlachty z prawami szlachty koronnej. Odbywało się to zwykle pod hasłem walki z egzorbitancjami stanowiącymi „wykroczenie przeciw obowiązującym normom prawnym”¹. Jednak różnice w kompetencjach najwyższych urzędników w Koronie i na Litwie nie dla wszystkich były niewygodne. Magnaterii litewskiej pozwalały one na utrzymanie „jej dotychczasowej dominującej pozycji społeczno-politycznej. Odwrotnie dla zwykłej szlachty – jak najdalej idące upodobnienie kompetencyjne i organizacyjne owych stanowisk ministerialnych litewskich do koronnych pozbawiałoby wielmożów W. Księstwa

¹ Tadeusz Wasilewski, Walka o zrównanie praw szlachty litewskiej z Koroną od unii lubelskiej do początku XVIII wieku, in: *Zapiski Historyczne*, 1986, t. 51, z. 1, p. 49.

jednego z najskuteczniejszych narzędzi swej przewagi nad szlachtą [...]”². Wśród szlachty litewskiej rosło zatem

dążenie do ułożenia i w W. Księstwie stosunków na wzór koronnych, tj. do zniesienia, a co najmniej złagodzenia tak dotkliwie odczuwanej przewagi magnackiej. Gdy zaś w sferze publiczno-prawnej jednym z najskuteczniejszych narzędzi tej przewagi były odmiennie aniżeli w Koronie funkcjonujące owe centralne urzędy, w szerokich kołach szlachty coraz popularniejsze stawało się hasło upodobnienia ustroju naczelnych instytucji rządowych wedle wzoru Korony³.

Te odmienności w uprawnieniach urzędników niwelowano w kolejnych reformach, ale nie doprowadzono ich do końca⁴. Ponadto siła magnaterii litewskiej oparta była na ogromnych dochodach i tworzeniu rozbudowanego systemu klientalnego⁵. W ten sposób wyrastały i umacniały się wpływy niektórych rodów litewskich, wśród których w XVII wieku znaleźli się Radziwiłłowie, Pacowie i Sapiehowie.

W bardzo trudnej sytuacji Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII wieku magnateria litewska umacniała swoją pozycję. Zmiany przyniósł schyłek rządów Jana Kazimierza, a potem elekcja i krótkie, a znaczące dla pogłębienia słabości państwa i pozycji króla, panowanie Michała Korybuta Wiśniowieckiego. Śmierć Bogusława Radziwiłła w 1669 roku pozbawiła jego krewnych przywódcy, zdolnego pokierować działaniami rodu i utrzymać jego wpływy. Dużą siłą dysponowali w tym czasie Sapiehowie, ale i oni utracili swą pozycję po śmierci hetmana wielkiego Pawła Jana Sapięhy w 1665 roku, ponieważ jego synowie byli zbyt młodzi, by stawić czoła rosnącej sile Paców⁶. Wobec osłabienia Radziwiłłów i Sapięhów, Pacowie pod przywództwem kanclerza Krzysztofa Zygmunta i hetmana wielkiego Michała Kazimierza zdobyli największe wpływy i zachwiali równowagę w Wielkim Księstwie Litewskim. Swoją siłę budowali także na poparciu, jakiego udzielili Michałowi Korybutowi Wiśniowieckiemu⁷.

2 Janusz Woliński, Koekwacja praw na Litwie 1697 r., in: *O naprawę Rzeczypospolitej XVII–XVIII wieku. Prace ofiarowane Władysławowi Czaplinskiemu w 60. rocznicę urodzin*, Warszawa: PWN, 1965, p. 190.

3 *Ibid.*, p. 191.

4 *Ibid.*, p. 190.

5 Tadeusz Wasilewski, *op. cit.*, p. 46–51.

6 Mariusz Sawicki, *Dom Sapiężyński 1666–1685. Droga do hegemonii w Wielkim Księstwie Litewskim*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2016, p. 21. Siłę Sapięhów budował także podkanclerzy litewski Kazimierz Leon Sapięha, zob. Tadeusz Wasilewski, *op. cit.*, p. 50–51.

7 Konrad Bobiaryński, *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa: Neriton, 2008, p. 233; Idem, *W walce o hegemonię. Rywalizacja polityczna w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1667–1674*, Warszawa: Neriton, 2016, p. 79; Joanna Matyasik, *Obóz polityczny króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Warszawa: Neriton, 2011, p. 19–105.

W pierwszej połowie panowania Jana III Sobieskiego Pacowie stanowili trzon opozycji antykrólewskiej⁸. Monarcha rozglądał się za sojusznikami na Litwie. Dostatecznego oparcia nie stanowili dlań chwiejni, mało aktywni Radziwiłłowie, zatem Sobieski podjął współpracę z Sapiehami⁹. Być może sądził, że okażą się lojalni, mogąc odbudować swoje wpływy i wystąpić przeciw Pacom. Zapewne Jan III zakładał, że Sapiehowie mają majątek i rodzinne doświadczenie w budowaniu klienteli, a dla części Litwinów mogą być atrakcyjni jako przeciwnicy Paców¹⁰. Być może należało okazać cierpliwość, jako że Pacowie nie doczekali się synów i nie mieli nikogo, kto przejąłby ich wpływy i pozycję, ale najwyraźniej Jan III nie chciał czekać¹¹. W latach 1676–1683 Sapiehowie sięgnęli po najwyższe urzędy litewskie¹². Takie wyniesienie jednego rodu uznano w historiografii za błąd¹³; przejaw „krótkowzroczności króla w jego polityce rozdawnictwa ministerstw i godności”¹⁴.

Wkrótce okazało się, że Sapiehowie rosną w siłę, ale Jan III nie mógł liczyć na ich wsparcie. Przełomem okazał się 1683 rok – Sapiehowie zakończyli gromadzenie w swoich rękach najwyższych urzędów, a śmierć Michała Kazimierza Paca (1682) i Krzysztofa Zygmunta Paca (1684), otworzyła przed nimi możliwość przejęcia kontroli na Litwie¹⁵. Jednocześnie zaś zwycięstwo pod Wiedniem dało monarsze popularność, którą magnateria koronna i litewska uznała za niebezpieczną, zwłaszcza wobec ambicji Sobieskich pragnących wynieść na tron syna. Zatem Sapiehowie stali się jądrem opozycji antykrólewskiej na Litwie.

Szukając sojuszników w walce z opozycją Jan III zwrócił się do szlachty skonfliktowanej z Sapiehami¹⁶, ale też dotychczasowych stronników tego rodu¹⁷.

8 *Dwa dziarnusze sejmów warszawskich w 1674 roku odprawionych*, wyd. Franciszek Kluczycki, Kraków: Drukarnia Czasu, 1881, p. 66.

9 Mariusz Sawicki, *Dom Sapieżyński*, p. 143 i nn.; Idem, *Stronnictwo dworskie w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1648–1655*, Opole: Mi Graff, 2010, *passim*.

10 Mariusz Sawicki, Benedykt Paweł i Kazimierz Leon Sapiehowie na sejmach za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego, in: *Między Barokiem a Oświeceniem. Parlamentaryzm*, red. Barbara Krzysztofa-Czupryńska, Jerzy Kielbik, Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 2013, p. 83–95; Idem, *Dom Sapieżyński*, p. 122 i nn.

11 Jerzy Maroń, Michał Kazimierz Pac a Jan Sobieski, in: *Studia z dziejów epoki Jana III Sobieskiego*, red. Krystyn Matwijowski, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1984, p. 181–182.

12 Andrzej Rachuba, Hegemonia Sapiehów na Litwie jako przejaw skrajnej dominacji magnaterii w życiu kraju, in: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. Jerzy Urwanowicz, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003, p. 222–223.

13 Tadeusz Sierżputowski, *Pierwsza próba reformy politycznej w Polsce*, Warszawa: Jan Fiszer, 1905, p. 8.

14 Tadeusz Wasilewski, *op. cit.*, p. 54.

15 Konrad Bobiatyński, *W walce o hegemonię, passim*; Andrzej Rachuba, *Hegemonia Sapiehów*, p. 221–225; Mariusz Sawicki, *Dom Sapieżyński, passim*; Gintautas Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse. Didikų grupuočių kova 1690–1697 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2000, *passim*.

16 Mariusz Sawicki, „Wojna” parlamentarna i sądowa Sapiehów z Kryszipinami Kirszenszteinami w latach dziewięćdziesiątych XVII wieku, in: *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*, red. Andrzej Stroynowski, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2013, p. 253–267.

17 Andrzej Rachuba, Jūratė Kiaupienė, Zigmantas Kiaupa, *Historia Litwy. Dwugłóg polsko-litewski*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009, p. 107.

Przyjmuje się, że pod koniec życia Sobieski miał okazję, by otwarcie przy pomocy szlachty wystąpić przeciw oligarchii sapieżyńskiej i odnieść sukces, ale król nie okazał wystarczającego zdecydowania¹⁸ lub też nie chciał wystawiać kraju na widmo wojny domowej¹⁹, a sondaż przeprowadzony wówczas na Litwie wskazał, iż przeciwnicy Sapiechów nie mają dość sił, by się im przeciwstawić²⁰, choć wpływy sapieżyńskie słaby²¹. Początkiem otwartego konfliktu na Litwie było wspierane przez Jana III wystąpienie biskupa wileńskiego Konstantego Brzostowskiego²². Sapiehowie odmówili wówczas zbliżenia z ambasadorem francuskim Melchiorom de Polignac, ale pozwolili kokietować się królowej Marii Kazimierze²³. Uznano to później za błąd monarchini, która sprzeciwiła się woli męża²⁴. Nie da się jednak wykluczyć, że Sobiescy zręcznie rozgrywali swoją partię – król straszył Sapiechów, a królowa próbowała ich pozyskać tak, by w każdym wypadku wynik zmagania był korzystny dla rodziny królewskiej, zwłaszcza ze względu na nieuchronnie zbliżającą się elekcję²⁵. Zagrożeni oligarchowie, licząc na zmianę układu politycznego i

18 Zbigniew Wójcik, *Jan Sobieski (1629–1696)*, Warszawa: PIW, 1998, p. 504.

19 Leszek Andrzej Wierzbicki, *Pospolite ruszenie w połowie XVII wieku. Ostatnie wyprawy z lat 1670–1672*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2011, p. 277, 289.

20 Andrzej Rachuba, Litwa wobec projektu zwołania sejmu konnego w 1695 roku i walki Sapiechów z biskupem Brzostowskim, *Zapiski Historyczne*, 1986, t. 51, z. 1, p. 79.

21 Wpływy Sapiechów słabyły z powodu braków w ich skarbcu. Ród nie był w stanie utrzymać finansowo coraz liczniejszej klienteli. „Było to jedną z przyczyn ich późniejszego upadku. Drugą stanowiły działania dworu zmierzające do stworzenia opozycji antysapieżyńskiej, przy czym nie do końca wierząc swym krewnikom Radziwiłłom, para królewska zaczęła montować faksję grupującą kilka średniozamożnych lub pretendujących dopiero do magnackości rodzin [...]”, Andrzej Rachuba, Jūratė Kiaupienė, Zigmantas Kiaupa, *op. cit.*, p. 107.

22 Mariusz Sawicki, Konflikt biskupa wileńskiego Konstantego Brzostowskiego z Kazimierzem Janem Sapiechą w latach 1693–1696. Zarys problematyki, in: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII)*, red. Sławomir Górczyński, Mirosław Nagielski, Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Polskie Towarzystwo Heraldyczne, 2014, p. 383–401; Zbigniew Wójcik, *op. cit.*, p. 493–494.

23 Aleksandra Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską po śmierci Jana III Sobieskiego*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009, p. 47–53.

24 Historiografia zarzuca monarchini, że liczyła na małżeństwo z Kazimierzem Janem Sapiechą, jako kandydatem na przyszłego króla. Tymczasem hetman był wówczas żonaty, ponadto takie plotki mogły mieć na celu skłócenie pary królewskiej i jednocześnie zaszkodzenie królowej w oczach jej przyjaciółki, związanej z Sapiechą Teresy z Gosiewskich Słuszczyń. Nic, poza plotkami i opisami historiografii nie wskazuje, by plan taki zagościł w głowie królowej. Aleksandra Skrzypietz, „Trzecie małżeństwo” królowej Marii Kazimierzy – u źródeł legendy, in: *Maria Kazimiera Sobieska (1641–1716). W kręgu rodziny, polityki i kultury*, Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum, Studia i Materiały, nr 6, red. Anna Kalinowska, Paweł Tysza, Arx Regia, Seria nowa, 2016, t. 3 (69), p. 113–135.

25 Maria Katarzyna de Béthune, córka markiza François de Béthune, przedstawiciela Ludwika XIV na dworze Jana III Sobieskiego i Marii Ludwiki de la Grange d'Arquien, siostry królowej, poślubiła Stanisława Kazimierza Radziwiłła, a po jego śmierci Aleksandra Pawła Sapiechę. Królowa uznała ten związek z przedstawicielem wpływowego rodu litewskiego za bardzo korzystny, ale i dla Sapiechów była to okazja wejścia w koligację z domem królewskim. Witold Ziembicki, *Nieznane listy Marii Kazimierzy*, Kraków: Wydawnictwo Księżki Jezuitów, 1935, p. 17; Aleksandra Skrzypietz, *Królewscy synowie – Jakub, Aleksander, Konstanty Sobiescy*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2011, p. 98.

wzmocnienie swej pozycji, tuż po śmierci Sobieskiego związali się ze stronnictwem francuskim²⁶.

W 1695 roku zmarła właścicielka dóbr neuburskich, Ludwika Karolina z Radziwiłłów. Nastąpiła wówczas nowa odsłona w walce o zarząd nad jej majątkiem. Do rozgrywki przystąpili Radziwiłłowie i Sapiehowie, a choć para królewska znów podzieliła się w swoich sympatiach, Jan III sprzyjał Radziwiłłom, a Maria Kazimiera – Sapiehom, to jednak rozstrzygnięcie na rzecz Sapiehów zapadło nie na polskim dworze, lecz w Wiedniu²⁷. Dobra neuburskie były źródłem wielkich dochodów, ale i licznej klienteli, a konflikt o zarząd nad nimi będzie wciąż obecny w tle zmagających politycznych na Litwie.

Tuż po śmierci monarchy wrogo nastawiona do Sapiehów szlachta próbowała się im przeciwstawić i osiągnęła sukces, a skutki ich działań miały się okazać dalekosiężne. Najpierw zawiązano konfederację wojska litewskiego wymierzoną w hetmana wielkiego Kazimierza Jana Sapiechę, którą jednak udało mu się stłumić²⁸. Natomiast podczas elekcji 1697 roku szlachta litewska przeprowadziła koekwację praw²⁹. Wydawało się, że jest to cel, do którego zmierzała w walce z magnaterią. Jednak albo koekwacja została użyta jedynie jako pretekst polityczny do walki z Sapiehami i ich pozycją, albo jej przeprowadzenie ujawniło, iż nie jest to cel, który wystarczy szlachcie w jej zabiegach o utracenie wpływów magnaterii. Być może zresztą porównanie praw litewskich z koronnymi mogło przynieść korzystne dla szlachty litewskiej zmiany wcześniej³⁰, ale u schyłku XVII wieku nowe okoliczności: gra podjęta przez Augusta II z Litwinami, słabość Rzeczypospolitej i wtrącenie się w rozgrywkę wewnętrzną nowych czynników – Rosji i Szwecji – spowodowały zupełnie nowy układ sił i niespodziewane skutki zachodzących zmian.

Podczas bezkrólestwa Sapiehowie związali się ze stronnictwem francuskim, ale wciąż rozglądali się za innymi sojusznikami³¹. Ich działania obliczone były na zdo-

26 Aleksandra Skrzypietz, *Francuskie zabiegi*, p. 73, 117.

27 Aleksandra Skrzypietz, *Królewscy synowie*, p. 230–232.

28 Twórcy konfederacji twierdzili, iż działają dla odzyskania „praw swobód od antenatów naszych nabytych [...]”. List Pana Chorążego WXLitt. do Imć Pana Marszałka Związku Koronnego, Biblioteka Czartoryskich (dalej – BCzart), rkps 190, p. 429–430.

29 Gintautas Šliesoriūnas, Problem separatyizmu Wielkiego Księstwa Litewskiego w końcu XVII wieku, in: *Rzeczpospolita wielu narodów i jej tradycje*. Materiały z konferencji „Trzysta lat od początku unii polsko-saskiej. Rzeczpospolita wieku narodów i jej tradycje”, Kraków 15–17 IX 1997, red. Andrzej Krzysztof Link-Lenczowski, Mariusz Markiewicz, Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 1999, p. 231–242; Tadeusz Wasilewski, *op. cit.*, p. 45–62; Janusz Woliński, *op. cit.*, p. 190.

30 Tadeusz Wasilewski, *op. cit.*, p. 45–62.

31 Karol Filip von Pfalz-Neuburg do Marcina Tenczyna, Düsseldorf, 7 lipca 1696 r., Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej – AGAD), Archiwum Radziwiłłów (dalej – AR) V, rkps 16210; Aleksandra Skrzypietz, Sapiehowie wobec elekcji księcia Conti (1697), in: *Sapiehowie epoki Kodnia i Krasieczyna*, red. Krzysztof Stępnik, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2007, p. 377; Bogdan Wachowiak, Andrzej Kamieński, *Dzieje Brandenburgii-Prus na progu czasów nowożytnych (1500–1701)*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2001, p. 393.

bycie pieniędzy, pomimo deklaracji płynących z Wersalu, że żadnych wypłat przed zwycięstwem nie będzie³². Ponadto chcieli mieć po swej stronie nowego władcę, by nie ustępować wpływowi magnaterii koronnej. Potrzebowali także poparcia władcy przeciw rosnącym w siłę republikantom. Gdy okazało się, że pozycja francuskiego elekta księcia de Conti nie jest wystarczająco pewna porzucili go, gubiąc tym samym i jego kandydaturę, i swoją pozycję³³. Tymczasem ich przeciwnicy, którzy początkowo wydawali się sprzyjać kandydaturze Jakuba Sobieskiego³⁴, ostatecznie poparli Wettyna. Mieli bowiem nadzieję na zmianę układu politycznego w Rzeczypospolitej i współpracę z nowym władcą przeciw Sapiehom.

Po wstąpieniu Augusta II na tron Sapiehowie zajęci byli wojną domową, która wybuchła na Litwie. Ich wrogowie otwarcie wystąpili przeciw dotychczasowemu wpływowi sapieżyńskiemu. Napięcie na Litwie wzrosło i ostatecznie doszło do bitwy pod Olkienikami. Sapiehom nie pomogło nawet to, że poparli plany wojenne Augusta II³⁵ i mimo prób doprowadzenia do ugody, czuli się zagrożeni. Te wydarzenia przyniosły reakcję opozycji skupionej wokół generała wielkopolskiego Rafała Leszczyńskiego³⁶, który „był sprężyną wszystkich antykrólewskich poczynań”³⁷. Rywalizujący z prymasem Michałem Radziejowskim Leszczyński

32 Aleksandra Skrzypietz, O pieniądzech, których nie było na wojnę, której miało nie być, in: *Pecunia nervus belli. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV–XVIII wieku*, red. Mariusz Markiewicz, Ryszard Skowron, Filip Wolański, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2016, p. 146–164. Moim zdaniem trudną sytuację finansową Sapiehów, pomimo oficjalnych dużych dochodów, jakie trafiać miały do ich rąk, poświadcza rozpaczliwe domaganie się wyplat francuskich, a ponadto dalsze losy ich rodziny i utrata wpływów, która nastąpiła. Gdyby Sapiehowie mogli zaryzykować poparcie dla księcia de Conti i ewentualne wydatki z tym związane, być może utrzymaliby swoją pozycję. Aleksandra Skrzypietz, *Franciszek Ludwik de Bourbon, książę de Conti – „obрани król Polski”. Saga rodu Kondeszów*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2019, p. 323–328.

33 *Depsze księdza de Pogniac posła francuskiego po śmierci Jana III króla polskiego. Z rękopisu cesarskiej biblioteki w Paryżu*, t. 2, wyd. Józef Kazimierz Żupański, Poznań: Nakładem Księgarni J. K. Żupańskiego, 1855, p. 10. Dotychczasowi stronnicy przedstawiali ambasadorowi francuskiemu swoją trudną sytuację, twierdząc, że wydatki elekcyjne doprowadzą ich do ruiny, *Ibid.*, p. 13, 16–17, 21, 32–35. Marszałek nadworny litewski Aleksander Paweł Sapieha miał reprezentować swój ród, jak poprzednio na dworze królewskim, tak teraz u boku elekta. Michał Komaszynski, *Księcia Contiego niefortunna wyprawa po koronę Sobieskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1971, p. 129–130.

34 Dyaryusz elekcyi w Warszawie 15 mai 1697 roku zaczętey, BCzart., rkps 188, p. 73.

35 Vladimir D. Koroluk, *Polska i Rosja a wojna północna*, Warszawa: Książka i Wiedza, 1954, p. 127; Andrzej Rachuba, Sapieha Benedykt, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXIV, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1992–1993, p. 587.

36 Zbigniew Anusik, *Karol XII*, Wrocław i in: Ossolineum, 2006, p. 41–42, 53–62; Władysław Konopczyński, *Polska a Szwecja od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej 1660–1795*, Warszawa: Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego, 1924, p. 25; Jacek Staszewski, *August II Mocny*, Wrocław i in: Ossolineum, 1998, p. 90–91, 100, 109–110, 113, 118, 119.

37 Twierdzono, że generał wielkopolski działał „chcąc podźwignąć interes IchmPP Sapiehów oraz umortyfikować króla”, *Extract listu pewnego z Warszawy 4 Juni 1701*. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu [dalej – BOss], rkps 272, k. 20v–22; *Przeciwko tym, którzy z adherentami Szwedów trzymają August II do szlachty i na sejmiki*, *Ibid.*, rkps 305, k. 93–99; Arvid Axel

postanowił poszukać sojuszników na Litwie³⁸. Sytuację chcieli wykorzystać również Sobiescy – wielcy przegrani 1697 roku³⁹, którzy, gdy zaczęto mówić o nowej elekcji, dostrzegli swą szansę sięgnięcia po koronę⁴⁰.

Według przekazów szwedzkich to właśnie Jakub Sobieski zwrócił uwagę Karola XII na Sapiehów, pisząc o nich we wrześniu 1701 roku z estymą i uznaniem. Georg Wachslager twierdził, że hetman wielki litewski Kazimierz Sapieha wybrał się w podróż, podczas której złożył wizytę królewiczowi Jakubowi w jego oławskiej rezydencji na Śląsku⁴¹. Najwyraźniej Sapiehowie szukali porozumienia ze zdrażonym podczas elekcji 1697 roku Sobieskim, co musiało mocno niepokoić Augusta II.

Ostatecznie wiosną 1702 roku Sapiehowie stracili nadzieję na poukładanie sobie poprawnych relacji z Augustem II i dołączyli do Karola XII. Prawdopodobnie doszli wówczas do wniosku, że liczyć mogą jedynie na kolejną elekcję, a taką proponował właśnie król szwedzki⁴². Takie plany miały pojawić się już na początku wojny⁴³. Sapiehowie zatem wsparli Szwedów militarnie, wiążąc swój los z nimi i

Marderfelts berättelse, in: *Karolinska Krigares Dagböcker Jämte Andra Samtida*, Skrifter VIII, Lund: Berlingska Boktryckeriet, 1913, p. 108; Bogusław Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 roku*, Toruń: Towarzystwo Naukowe, 1991, p. 207; Jacek Staszewski, *O miejsce w Europie*. Wszystkie materiały szwedzkie wykorzystane w tym artykule zawdzięczam pomocy pana Bengta Nilssona z Linköping University Library, za co składam najserdeczniejsze podziękowania. *Stosunki Polski i Saksonii z Francją na przełomie XVII i XVIII wieku*, Warszawa: PWN, 1973, p. 275. Celem Leszczyńskiego stało się pozyskanie Michała Radziejowskiego, ale wydaje się, że w 1701 roku to Leszczyński miał silniejszą pozycję. Roman Kawecki, *Kardynał Michał Stefan Radziejowski (1645–1705)*, Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża, 2005, p. 205; Jarosław Poraziński, *Epiphania Poloniae: orientacje i postawy polityczne szlachty polskiej w dobie wielkiej wojny północnej (1702–1710)*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1999, p. 16.

38 Król zarzucał Rafałowi Leszczyńskiemu działanie na rzecz Sapiehów, zob.: List króla Augusta II do Rafała Leszczyńskiego Generała Wielkopolskiego (ojca króla Stanisława), in: *Obraz Polaków i Polski w XVIII wieku*, wyd. Edward Raczyński, t. 1, Poznań: Drukarnia Walentego Stefańskiego, 1843, p. 118–122.

39 Józef Andrzej Gierowski, Kandydatura Sobieskich do tronu polskiego w czasie wielkiej wojny północnej, in: *Śląski Kwartalnik Historyczny. Sobótka*, 1980, t. 2, p. 371, 372; Kazimierz Jarochoński, *Dzieje panowania Augusta II od wstąpienia Karola XII na ziemię polską aż do elekcji Stanisława Leszczyńskiego (1702–1704)*, Poznań: Nakładem i czczeniem L. Mierzbacha, 1874, p. 23, 26; Gustaf Jonasson, *Karl XII:s polska politik 1702–1703*, Stockholm: Norstedts, 1968, p. 142–143.

40 Kazimierz Piwarski, *Królewicz Jakub Sobieski w Oławie*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, p. 31–33; Jacek Staszewski, *O miejsce*, p. 275; Aleksandra Skrzypietz, *Królewscy synowie*, p. 374 i nn.

41 Stig Backman, Karl XII:s polska detronisationspolitik, in: *Karolinska Förbundet Årsbok*, 1947, p. 67.

42 E.L. Smepusts Dagbok och anteckningar, in: *Karolinska Krigares Dagböcker Jämte Andra Samtida*, Skrifter III, Lund: Berlingska Boktryckeriet, 1907, p. 120; C.H.P. Sperlings Dagbok, *Ibid.*, p. 29; Zbigniew Anusik, *Karol XII*, p. 97; Andrzej Rachuba, Sapieha Kazimierz, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXV, Warszawa–Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1994, p. 43–45; Władysław Andrzej Serczyk, *Piotr I Wielki*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum, 2003, p. 135.

43 Maurycy Vellingk do Michała Radziejowskiego, Berlin, 21 marca 1700 r., AGAD, AR II, rkps 38, l. 267–269; Zbigniew Anusik, *Karol XII*, p. 77–78; Józef Andrzej Gierowski, Europa wobec unii polsko-saskiej, in: *Z dziejów polityki i dyplomacji polskiej. Studia poświęcone pamięci Edwarda hr.*

ich sukcesami⁴⁴. Ponadto dostarczali otoczeniu Karola XII informacji na temat nastrojów w Polsce, więc uznano ich za cenną podporę szwedzkich wpływów w Rzeczypospolitej⁴⁵. Sapiehowie opowiadali się za przeprowadzeniem nowej elekcji. Zwłaszcza podskarbi wielki litewski miał być „zagorzałym zwolennikiem detronizacji Wettyna”⁴⁶. Jakub Sobieski uważał ich zatem za swoich sojuszników⁴⁷. Po śmierci Rafała Leszczyńskiego⁴⁸ osłabiony królewicz uznał, że przydać mu się mogą Sapiehowie, choć miał i innych zwolenników, zwłaszcza Potockich⁴⁹. Latem 1702 roku w listach do Josiasa Cederhielma królewicz nie ukrywał, że propozycje, jakie otrzymał od króla szwedzkiego, dotyczyły także sytuacji Sapiehów i chciał je skonsultować z podskarbitim wielkim Benedyktem. Proponował, by informować Sapiechę o korzystnych – zapewne finansowych – ofertach, które otrzymał od Augusta II, który za wszelką cenę próbował powstrzymać działania królewicza⁵⁰. Nie ulega wątpliwości, że Sapiehowie byli zbyt wytrawnymi graczami politycznymi, by ryzykować zbyt wiele dla cudzych interesów, najważniejsza dla nich była ich własna pozycja i przyszłość. Dla królewicza Jakuba skłonni byli zapewne zrobić tylko tyle, ile sami uznali za konieczne.

Jednak dla Sobieskiego poparcie Sapiehów było tym ważniejsze, że pojawiły się plotki o wysunięciu jako kandydata na króla Franciszka Ludwika de Bourbon, księcia de Conti, obranego królem w 1697 roku⁵¹, co mocno niepokoiło

Raczyńskiego. Prezydenta RP na wychodźstwie, red. Henryk Bulhak, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1994, p. 57; Jacek Staszewski, *August II*, p. 132.

44 Dagbok af en polack i Bender, in: *Karolinska Krigares Dagböcker Jämte Andra Samtida*, Skrifter VI, Lund: Berlingska Boktryckeriet, 1912, p. 364; J.H. von Kochens dagbok med bilagor, *Ibid.*, Skrifter IV, 1908, p. 192; Robert Petrés dagbok, *Ibid.*, Skrifter I, 1901, p. 25.

45 Gunnar Carlquist, Om och ur Josias Cederhielms papper, in: *Karolinska Förbundet Årsbok*, 1915, p. 109, 115, 158, 163, 164.

46 Andrzej Rachuba, *Sapieha Benedykt*, p. 588.

47 Jakub Sobieski do Władysława Ponińskiego, Olawa, 14 stycznia 1703 r., in: *Listy różnych historycznie znakomitych osób z czasów bezkrólewia po Janie III i panowań Augusta II, Stanisława I i Augusta III (r. 1696–1737)*, Kraków: Biblioteka Ordynacji Myszkowskiej, 1860, p. 500–501. Jedną z kwestii, w której Sapiehowie mieli pomóc Sobieskiemu było pozyskanie armii koronnej. Gunnar Carlquist, *op. cit.*, p. 102, 107, 133.

48 Józef Feldman, *Stanisław Leszczyński*, Warszawa: PIW, 1984, p. 47; Kazimierz Jarochoński, *Dzieje panowania*, p. 197; Jarosław Poraziński, *Opozycja wielkopolska na początku wojny północnej (1702–1703)*, [seria: Acta Universitatis Nicolai Copernici Historia XX, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 158], Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1985, p. 105.

49 Jakub Sobieski do Josiasa Cederhielma, [b. m.], 25 lipca 1702 r., Josias Cederhielms dagboksfragment, in: *Karolinska Krigares Dagböcker Jämte Andra Samtida*, Skrifter X, Lund: Berlingska Boktryckeriet, 1914, p. 459–461; Gunnar Carlquist, *op. cit.*, p. 115.

50 Jakub Sobieski do Josiasa Cederhielma, [b. m.], 25 lipca 1702 r., Josias Cederhielms dagboksfragment, p. 459–461.

51 Nils Herlitz, *Från Thorn till Altranstädt. Studier över Carl XII:s politik 1703–1706*, t. I (1703–1704), Stockholm: P. A. Norstedt & Söners förlag, 1916, p. 114, 135; Kazimierz Jarochoński, Porwanie Jakuba i Konstantego Sobieskich przez Augusta II na drodze między Olawą a Wrocławiem dnia 27 lutego 1704 r., in: Kazimierz Jarochoński, *Opowiadania i studia historyczne*, Poznań Nakładem Księgarni Żupańskiego, 1863, p. 89.

królewicza⁵². Rozwiązanie takie preferował prymas Michał Radziejowski, który podczas bezkrólewia zaangażował się po stronie kandydata francuskiego również finansowo i liczył na zwrot poniesionych wówczas kosztów. Nie było ono korzystne dla Sapiehów, którzy porzucili stronnictwo francuskie⁵³. Toteż według przekazów szwedzkich byli oni przeciwni powołaniu na tron księcia de Conti⁵⁴. Porozumieli się natomiast z reprezentantami Ludwika XIV, Karolem Franciszkiem de Carradas, markizem du Héron oraz Janem Ludwikiem Bonnac, którzy namawiali Karola XII do walki w Polsce lub uderzenia na Saksonię, by walką związać tam Augusta II⁵⁵. Mówiono też, że to Benedykt Sapieha sprzyja Francuzowi⁵⁶. Bez wątpliwości był to wybieg, który powinien zabezpieczyć rodzinę na wypadek, gdyby Francuz przejął jednak tron. Z drugiej strony można uznać, że jeżeli to imię pojawiał się w wypowiedziach Sapiehów, mogła to być gra na powiększenie zamieszania panującego na polskiej scenie politycznej. W istocie bowiem główni gracze sceny politycznej w Polsce wcale nie pragnęli elekcji, a jej projekt pochodził zapewne od samego Karola XII i przez niego był realizowany.

Wśród kandydatów do tronu wymieniano jednak także księcia palatyńskiego Karola Filipa von Pfalz-Neuburga, brata cesarzowej, który mógł być kandydatem bliskim Habsburgom, którzy Jakuba Sobieskiego wspierać nie chcieli. Natomiast Sapiehowie w imieniu córki Karola Filipa trzymali zarząd nad dobrami neuburskimi i deklaracje przychylności wobec niego mogły zabezpieczyć ich interesy, blokując zakusy Radziwiłłów chcących przejąć kontrolę nad tym majątkiem⁵⁷. Za kandydaturą miał opowiadać się nawet Ludwik XIV, który być może wołał tę opcję od osadzenia na tronie księcia de Conti, co bezpośrednio wciągnęłoby Francję w konflikt. Plany

52 Na ten temat pisał do Josiasa Cederhielma z niemal wyczuwalną trwogą królewicz Jakub: Creon [Jakub Sobieski] do Josiasa Cederhielma, [b.m.], 17 sierpnia 1702 r., Josias Cederhielms dagboksfragment, p. 461–464. Niepokoila się tym także Maria Kazimiera, zob.: Maria Kazimiera do Aleksandra Sobieskiego, Rzym, 26 kwietnia [?] r., Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (Нацыянальны історыка-архив Беларусі), ф. 694, воп. 12, спр. 167, арк. 29; Maria Kazimiera do Jakuba Sobieskiego, [b. m.], 1 lipca [?] roku, *Ibid.*, ф. 694, воп. 12, спр. 162, арк. 59–68; Archives Diplomatiques du Ministère des Affaires Étrangères w Paryżu, Rome 428, k. 13, 18, 424, 427.

53 Prymas nie chciał nowej elekcji, wołał widzieć na tronie słabego Augusta II, zob.: Roman Kawecki, *Kardynał Michał Stefan Radziejowski*, p. 176–177. Prymas namawiał Benedykta Sapiechę, by jego ród pozostał wierny Augustowi II, zob.: Jarosław Poraziński, Sejm lubelski w 1703 roku i jego miejsce w konfliktach wewnętrznych na początku XVIII wieku, in: *Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, 1987, t. 83, nr 1, p. 50; Jacek Staszewski, *O miejsce*, p. 276.

54 Gunnar Carlquist, *op. cit.*, p. 102. Choć przyjmuje się, że gotowi byli wspierać księcia de Conti, zob.: Andrzej Rachuba, *Sapieha Benedykt*, p. 588–589.

55 Kazimierz Jarochoński, *Dzieje panowania*, p. 357, 379, 491.

56 *Ibid.*, p. 232.

57 Przypomina to plotki, też mające swoje konkretne przyczyny odnoszące się do poparcia, jakie Sapiehowie gotowi byli udzielić Ludwikowi Badeńskiemu w 1697 roku. Andrzej Rachuba, *Sapieha Benedykt*, p. 587–588. Według Kazimierza Jarochońskiego Karol XII również skłonny był poprzeć księcia palatyńskiego: Kazimierz Jarochoński, *Dzieje panowania*, p. 55.

ewentualnej elekcji Neuburga zbliżyły Sapiehów i Lubomirskich, jako że Karol Filip ożenił się z Teresą Lubomirską, córką Józefa Karola, marszałka wielkiego koronnego⁵⁸. Doszło nawet do współpracy pomiędzy Sapiehami, Lubomirskimi i Radziejowskim, więc powtórzył się układ z okresu bezkrólestwa po Janie III⁵⁹.

Podkreślić wypada, że opinie Sapiehów na temat ewentualnej elekcji nie są całkiem jasne. Z pewnością nie mieli możliwości wpływania na decyzje Karola XII wystarczająco, by uznać ich za czynnik kształtujący politykę szwedzką w Rzeczypospolitej.

Natomiast kwestia porozumienia między Sapiehami i magnaterią koronną nie była bez znaczenia dla Litwinów. Już wcześniej na wieść o Olkienikach, zbyt radośnie przyjętą przez króla, Koroniarze zaczęli podejrzewać, że Wettyn jest nieszczerzy wobec Sapiehów, ale rodziło to pytania o jego stosunek do całej elity Rzeczypospolitej. Właśnie to skłoniło niektóre rody magnackie do opowiedzenia się po ich stronie⁶⁰. Prawdopodobnie widząc to nastawienie August II dał Sapiehom „szansę”⁶¹, ogłaszając na sejmie lubelskim sześć tygodni, w czasie których mogli skorzystać z amnestii. Zanim jednak termin minął, już wystąpił przeciw nim, potwierdzając tylko wątpliwości, które wcześniej ogarniały magnaterię⁶². W tej sytuacji Sapiehowie nie mieli nawet okazji do powrotu do obozu króla polskiego i wraz z królewiczem Jakubem przyjęli opiekę Karola XII⁶³. Jedni okrzyknęli Sapiehów obrońcami wolności, a inni – wrogami ojczyzny⁶⁴. Republikanci twierdzili, że to oni sprowokowali wojnę⁶⁵. Zaś Sapiehowie zarzucali Augustowi II i republikantom działanie na zgubę ojczyzny⁶⁶. Przedmiotem sporu stały się także urzędy dzierżone przez Sapiehów, do których aspirowali przede wszystkim Ogińscy, Pocięjowie i Wiśniowieccy⁶⁷ – August II wynagrodził ich wakansami po Sapiehach, Michał Serwacy Wiśniowiecki został hetmanem wielkim, a Marcja Ogiński – podskarbisem wielkim⁶⁸.

58 *Ibid.*, p. 430, 491.

59 Vladimir D. Koroluk, *op. cit.*, p. 251.

60 Kazimierz Jarochoński, *Dzieje panowania*, p. 215; Vladimir D. Koroluk, *op. cit.*, p. 249. O niewiarygodnych gwarancjach Augusta II przypominał później Stanisław Leszczyński. Stanisław Król niewiadomo do kogo, [b. m., b. d.], in: *Listy różnych*, p. 532.

61 Jak napisał Krzysztof Zawisza „pozór to był tylko łagodności bo wakanse poddawane skrycie [...]”, zob.: Krzysztof Zawisza, *Pamiętniki... wojewody mińskiego (1666–1721)*, wyd. Julian Bartoszewicz, Warszawa: J. Zawisza, 1862, p. 222.

62 Kazimierz Jarochoński, *Dzieje panowania*, p. 215; Vladimir D. Koroluk, *op. cit.*, p. 249; Jarosław Poraziński, *Opozycja*, p. 48.

63 Jarosław Poraziński, *Opozycja*, p. 36; Aleksandra Skrzypietz, *Królewscy synowie*, p. 402.

64 Zbigniew Anusik, *Karol XII*, p. 77; Władysław Konopczyński, *Polska a Szwecja od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej 1660–1795*, Warszawa: Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego, 1924, p. 33, 42.

65 Jarosław Poraziński, *Sejm lubelski*, p. 67.

66 Andrzej Rachuba, Sapieha Kazimierz, p. 45.

67 Kazimierz Jarochoński, *Dzieje panowania*, p. 248; Andrzej Rachuba, Sapieha Kazimierz, p. 45.

68 Jarosław Poraziński, *Opozycja*, p. 39–40. Jarosław Poraziński uważa, że walkę o urzędy po Sapiehach można rozumieć jako próbę wprowadzenia „mechanizmu skutecznej kontroli nad

W dążeniu do wpływów i zdobycia przewagi obie strony odwoływały się do obcych sił, Sapiehowie – szwedzkiej, a republikanci – rosyjskiej⁶⁹. Walki prowadzone przez Sapiehów u boku Szwedów przeciw Rosjanom wspomaganym przez Wiśniowieckich w tym samym stopniu były zatem walką o wpływy na Litwie, zemstą polityczną i obroną ojczyzny, choć korzystano z pomocy jednego wroga kraju przeciw innemu⁷⁰.

W 1704 roku, po uwięzieniu Jakuba Sobieskiego, Sapiehowie trzymali się blisko potencjalnego kandydata do tronu Aleksandra Sobieskiego. Starosta bobrujski Jan Kazimierz Sapieha udał się z królewiczem do Lidzbarka Warmińskiego na spotkanie z Karolem XII. Być może mimo całego zamętu Sapiehowie wytrwaliby u boku Sobieskich, jako że ostatecznie opowiedzieli się zgodnie z życzeniem Karola XII za Stanisławem Leszczyńskim⁷¹. Zostali za to wynagrodzeni: Michał Serwacy Wiśniowiecki przeszedł na stronę Leszczyńskiego, elekt zamierzał pozostawić mu buławę litewską, ale na życzenie króla szwedzkiego, trafiła ona w ręce Jana Kazimierza Sapiehy⁷². Ten gest Stanisława Leszczyńskiego miał zrazić Kazimierza Jana Sapiehę do nowego władcy⁷³, ale nie przeszkadzało to Sapiehom w domaganiu się od nowego monarchy różnych gratyfikacji dla ich stronników⁷⁴.

U boku Karola XII i Stanisława Leszczyńskiego Sapiehowie wytrwali do Połtawy. Jednak później zaczęli szukać porozumienia z Augustem II⁷⁵. Jeszcze przez moment, gdy zaczęła się wojna turecko-rosyjska, rozważali chyba odnowienie działań w Polsce u boku Karola XII, ale później Jan Kazimierz Sapieha wplątał się w intrygę wymierzoną w króla szwedzkiego⁷⁶, a ostatecznie uzyskał amnestię od Wettyna i stanął po stronie rosyjskiej⁷⁷.

poczynaniami” dożywotnich urzędników. Jarosław Poraziński, *Epiphania Poloniae*, p. 73; Andrzej Rachuba, *Sprawa obsady urzędów litewskich po Sapiebach w początkach XVIII wieku*, in: *Między wielką polityką a szlacheckim partykularyzmem*, red. Kazimierz Wajda i in., Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1993, p. 253–261.

69 Jarosław Poraziński, *Sejm lubelski*, p. 21; Andrzej Rachuba, *Sapieha Kazimierz*, p. 45.

70 Zbigniew Anusik, *Karol XII*, p. 126–127. Jacek Staszewski zauważył, że sytuacja w Koronie nie przypominała litewskiej (konflikt szlachty z magnaterią), gdyż pozycja Lubomirskich nie była tak silna jak Sapiehów: Jacek Staszewski, *August II*, p. 121.

71 To Benedykt Sapieha opowiadał się za Stanisławem Leszczyńskim: Jarosław Poraziński, *Opozycja*, p. 39–40, 59.

72 Dotychczasowy hetman wielki Kazimierz Jan Sapieha, zmęczony wiekiem chciał oddać buławę, ale tylko komuś ze swojej rodziny i tak się właśnie stało, hetmanem został jego bratanek. Zbigniew Anusik, *Karol XII*, p. 175; Jarosław Poraziński, *Epiphania Poloniae*, p. 130.

73 Andrzej Rachuba, *Sapieha Kazimierz*, p. 45.

74 Jarosław Poraziński, *Opozycja*, p. 110.

75 Zbigniew Anusik, *Karol XII*, p. 211–212.

76 *Ibid.*, p. 297, 308, 310. Władysław Konopczyński przyjął jednak, że hetman wytrwał u boku Karola XII do 1713 roku: Władysław Konopczyński, *Polska a Szwecja*, p. 64.

77 Jarosław Poraziński, *Sejm lubelski*, p. 149. Relacja Konferencji Senatorów i Ministrów Polskich z Posłannikami W. Porty i Hana, Warszawa d.18 octobris 1713, in: *Listy różnych*, p. 563; Uniwersał amnestyi dany przez Augusta II [b. m., b. d.], *Ibid.*, p. 566.

Już w 1709 roku przygotowano pismo będące manifestem mającym na celu uniewinnienie rodu za działania podjęte w czasie wojny, jednak ukazujące nie tylko aktywność Sapiechów w dłuższym czasie, ale także ich opinię na ten temat. Wbrew oczekiwaniom ich przeciwników, a zapewne samego Augusta II, do którego pismo to było kierowane, Sapiehowie nie korzystali się, lecz z dumą przedstawiali swoją wersję wydarzeń:

Oskarżeni jesteśmy miłośnicy Panie żeśmy wezwali Szwedów do Polski, a tym samym żeśmy się stali sprawcami nieszczęść Rzpltej; takowe przecież oskarżenie oczywiście jest bezasadnem. Któż śmie powiedzieć żeśmy byli w zмовie z królem szwedzkim, kiedy on do Infantant wyłądował. My którzy z Waszą KMością byliśmy pod Rygą z częścią wojska Litewskiego któreśmy przyprowadzili. [...]

Więc nie my Karola XII do Polski wezwali, ale niestety zaprzeczyć nie możemy żeśmy się do niego przyłączyli i stronę jego trzymali.

Ale Najjaśniejszy Panie jakąż pomocą królowi szwedzkiemu mógł być dom tak zniszczony jakim był w ówczas dom nasz. Każdy wie, że nie tylko że nie byliśmy w stanie dopomagać mu, ale że monarcha ten żywć nas musiał. Lecz powie może kto jeszcze żeśmy go wspierali radami naszemi? Na to jest łatwa odpowiedź: kto tylko zna króla szwedzkiego wie zapewne, że ten monarcha nikogo się nie radził, nawet tych w których największe pokłada zaufanie, a jakież on zaufanie mógł mieć w Sapiechach którzy z nim niedawno nad Dźwiną byli wojowali.

My też do niego nie udaliśmy się dla tego, aby mu być pomocą ale raczej aby u niego szukać pomocy przeciwko nieprzyjaciołom naszym.

Ten nas zawsze przecież trafi zarzut żeśmy się do króla szwedzkiego a nieprzyjaciela WKMości i Polski udali.

Przyznajemy się do tej winy miłośnicy Panie z głębokim uczuciem wstydu i żalu, ale racz Najjaśniejszy Panie zważyć okoliczności w których się to stało, a znajdziesz w nich podobno powody, do łagodniejszego o nas sądzenia.

Łączyć się z nieprzyjacielem swego monarchy i ojczyzny zimną krwią i z namysłu, z powodów dumy lub chciwości, jest to zbrodnią szkaradną i godną najsurowszej kary. Lecz uchybić obowiązkom swoim kiedy kto przywiedziony jest do ostatniej rozpacz, jest to słabością godną nagany ale godną i politowania.

My należymy do tej kategorii. Dom nasz przed wojną szwedzką znajdował się na szczycie pomyślności. Mieliśmy godności, zaszczyty, bogactwa i sławę; na niczem nam nie zbywało, w tenczas nieprzyjaciele nasi przemogli nad nami. Odarto nas z dóbr i godności, bylibyśmy honor

stracili; gdyby to od nich było zależało. W tem nieszczęśliwem położeniu Miłościwy Panie udaliśmy się do nieprzyjaciela Waszej Król Mości, w tym jedynie celu, aby mieć gdzie schronić głowy, które od ciemżycieli naszych były bezpieczne. Tak jest miłościwy Panie, nie nastawaliśmy my na ojczyznę naszą ani na Waszę Król Mość. Wszak jeden z stronników naszych całkiem ku nam wysłany na kongresie Warszawskim obstawał przeciw temu, co się w ówczas działo, i mówił śmiało i odważnie w brew generałowi szwedzkiemu, na tem zgromadzeniu przytomnemu.

Prawda Miłościwy Panie, aż nadto prawda jest, że niezgody panujące w ten czas w Polsce i Litwie są przyczyną wszystkich nieszczęść ojczyzny naszej; bo z nich król szwedzki korzystał. Lecz nam ich przypisywać nie należy.

Tu Miłościwy Panie niech WKM posłucha naszego usprawiedliwienia. Ci co źle robią, czynią to zwykle w nadziei pewnych korzyści. Ale my jakichże korzyści spodziewać się mogliśmy zapalając pochodnią niezgody w ojczyźnie naszej? My którzy wszystko w niej posiadaliśmy czego tylko człowiek życzyć sobie może, ale nie my to, lecz nieprzyjaciele nasi stali się sprawcami niesnasek tych i nierządu, chcąc się w mętnej wodzie obławiać.

Każdy wie miłościwy Panie, i nieprzyjaciele nasi zapewne o tem nie zapomnieli, że te same osoby, które nas teraz prześladują miały sobie zaszczyście kiedy się w poczcie domowników naszych i klientów nieściły zaszczycałymi je zaufaniem naszym; ale jakież tego był skutek? Oto wzniewały one zamieszki i rosterki i nadużywały naszego nazwiska, aby nas nienawistnymi uczyniły przez gwałty których się w naszym imieniu dopuszczały. W ten czas dopiero zdjęły one maski z siebie, i poczęły pracować nad wywyższeniem swoich domów na ruinach naszego.

Niewiemy jednak jak to się dzieje że wszystkie ich sprawy były uważane jako ojczyźnie użyteczne, wszystko zaś cośmy czynili, występkami zwano⁷⁸.

Dalej przypominano o walce prowadzonej na Litwie na początku panowania Augusta II:

musieliśmy bronić dóbr naszych, sławy i życia, a nieprzyjaciele nasi wystawiali nas jako buntowników przeciw WKMci. O sobie zaś umieli wmówić we wszystkich, że pracowali nad dobrem publicznem, a gdy nas zmuszali do tego aby się bronić, nadawali sobie tytuł obrońców ojczyzny⁷⁹.

78 Nota Panów Sapiechów podana Królowi w celu uniewinnienia ich rodziny, in: *Obraz Polaków i Polski*, p. 247–252.

79 *Ibid.*, p. 253.

Nie wahano się nieco przesadnie nadmienić, że wrogowie nie mieli wówczas sił wystarczających, by Sapiehom zagrozić, ale monarcha wspomógł republikantów wojskiem saskim „i natychmiast przed nim broń złożyliśmy”⁸⁰. Po latach Sapiehowie podkreślali, że mogli łatwo pokonać swoich wrogów i siły królewskie, a nie uczynili tego kierując się lojalnością wobec monarchy. „Nasi zaś nieprzyjaciele bezczelnie sobie przypisują zaletę że nas przymusili do złożenia broni, i teraz zato starają się o nagrody i usiłują uprzedzić Waszę Król. Mość przeciw nam”⁸¹. W piśmie twierdzą, iż to właśnie wrogowie Sapiehow, pozostający zresztą wówczas na służbie sapieżyńskiej dopuszczali się nadużyć. Twierdzono, że kalane jest nie tylko imię Sapiehow, ale i samego króla. „Niech wyrzecz Litwa komu nieszczęścia swoje przypisuje, czy nam, czy nieprzyjaciółom naszym?”⁸².

W przywołanym dokumencie starano się przedstawić, że przyczyny wydarzeń w Wielkim Księstwie były złożone, a wskazanie ich inicjatorów niełatwe i nieoczywiste. Nie oszczędzono samego króla, któremu wypomniano wprowadzenie wojsk saskich i atak na Inflanty. Z dokumentu bije pewność siebie Sapiehow i ich niezdolność do odcięcia się od świetnej przeszłości, co zarzucali im wrogowie⁸³. Oczywiście „nota” nie ukazuje rzeczywistych przemyśleń poszczególnych członków rodu, a jej celem nie było przyznanie się Sapiehow do winy, lecz pokajanie się przed królem i wskazanie, że nie byli jedynymi winnymi wydarzeń z okresu wojny północnej. Umiejętnie starano się pominąć wszystko, co doprowadziło do wybuchu napięcia na Litwie zanim jeszcze do działań wojennych doszło. Choć wrogowie domu, teraz jeszcze bardziej agresywni, bo czujący własną siłę i słabość Sapiehow, słusznie zarzucali im gwałty, pychę, a wreszcie pogardę wobec monarchy, to jednak ich głównym celem było niedopuszczenie Sapiehow do urzędów przejętych już przez innych i przywrócenie im siły, która mogłaby prowadzić do zemsty. Żadna ze stron nie chciała ustąpić, ani – co oczywiste – przyznać się do winy, ale przede wszystkim trudno uznać, by któraś kierowała się przesłankami innymi aniżeli prywatna korzyść.

W 1711 roku wierny Augustowi II podskarbi wielki koronny Jan Jerzy Przebendowski napisał, że Sapiehowie: „quaerunt suum interitum [szukają własnej zguby]”⁸⁴. Jednak pierwsze kroki ku upadkowi poczynili oni już wcześniej – wówczas, gdy z całą siłą sprzeciwiali się Janowi III, a także później, gdy najpierw porzucili Jakuba Sobieskiego, by nie dopuścić do umocnienia rodziny Sobieskich,

80 *Ibid.*

81 *Ibid.*, p. 254.

82 *Ibid.*, p. 255.

83 Powody dla których by nie należało odpisywać na powyższe podanie PP. Sapiehow, in: *Obraz Polaków i Polski*, p. 257–264.

84 Opinia wyrażona w połowie 1711 roku. „Interes WMPana wspomniałem królowi Imci...” *Listy Jana Jerzego Przebendowskiego podskarbiego wielkiego koronnego do Adama Mikołaja Sieniawskiego wojewody belskiego i hetmana wielkiego koronnego z lat 1704–1725*, oprac. Adam Perlakowski, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2007, p. 149.

a potem księcia de Conti, przekonani o jego nieuchronnej porażce. Wydawało się, że Sapiehowie zdobyli wysoką pozycję, by trząść Litwą, a swoje wpływy chcieli umocnić przez korzystne dla siebie pokierowanie elekcją, ale ponieśli porażkę. Jan III umocnił siły sapieżyńskich przeciwników i utwierdził ich gotowość do walki z nimi, co pokazało bezkrólewie, a przede wszystkim elekcja 1697 roku. Sukces elekcyjny Augusta II przesądził o dalszych kłopotach Sapiehów, gdyż monarcha początkowo dość umiejętnie rozgrywał konflikt litewski próbując osłabić ich wpływy. W czasie wojny północnej Sapiehowie szukali ochrony życia, interesów, pozycji i majątku u Karola XII, na jego życzenie zapewne, sprzyjali Stanisławowi Leszczyńskiemu, a porażka obu królów załamała nadzieje rodu na powrót do dawnego znaczenia. Podporządkowali się więc Augustowi II, gdy powrócił na tron. Szukając zbliżenia z Wettynem przygotowali pismo podsumowujące ich działania w okresie wojny, które miało tłumaczyć ich postępowanie i odsuwać zarzuty, jakie im stawiano, ale, co zauważyli ich przeciwnicy, nawet w tym momencie nie umieli się pozbyć rodowej dumy i przekonania, iż porażki, jakich doznali, były niezasłużone. Nie udało się jednak Sapiehom odzyskać dawnej pozycji. Początek XVIII wieku upłynął im na zmaganiach z kłopotami majątkowymi, a sytuację wykorzystwały inne rody litewskie, by umocnić swoje wpływy.

Źródła drukowane i literatura

- Arvid Axel Marderfelts berättelse in: *Karolinska Krigares Dagböcker Jämte Andra Samtida*, Skrifter VIII, Lund: Berlingska Boktryckeriet, 1913.
- C.H.P. Sperlings Dagbok, in: *Karolinska Krigares Dagböcker Jämte Andra Samtida*, Skrifter III, Lund: Berlingska Boktryckeriet, 1907.
- Dagbok of en polack i Bender, in: *Karolinska Krigares Dagböcker Jämte Andra Samtida*, Skrifter VI, Lund: Berlingska Boktryckeriet, 1912.
- Depeze księdza de Polignac posła francuskiego po śmierci Jana III króla polskiego. Z rękopismu cesarskiej biblioteki w Paryżu*, wyd. Józef Kazimierz Żupański, t. 2, Poznań: Nakładem Księgarni J. K. Żupańskiego, 1855.
- Dwa diariusze sejmów warszawskich w 1674 roku odprawionych*, wyd. Franciszek Kluczycki, Kraków: Drukarnia Czasu, 1881.
- E. L. Smepusts Dagbok och anteckningar, in: *Karolinska Krigares Dagböcker Jämte Andra Samtida*, Skrifter III, Lund: Berlingska Boktryckeriet, 1907.
- J.H. von Kochens dagbok med bilagor, in: *Karolinska Krigares Dagböcker Jämte Andra Samtida*, Skrifter IV, Lund: Berlingska Boktryckeriet, 1908.
- „Interes WMPana wspomnialem królowi Imci...”. *Listy Jana Jerzego Przebendowskiego podskarbiego wielkiego koronnego do Adama Mikołaja Sieniawskiego wojewody białego i hetmana wielkiego koronnego z lat 1704–1725*, oprac. Adam Perlakowski, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2007.
- Josias Cederhielms dagboksfragment, in: *Karolinska Krigares Dagböcker Jämte Andra Samtida*, Skrifter X, Lund: Berlingska Boktryckeriet, 1914.
- Listy różnych historycznie znakomitych osób z czasów bezkrólewia po Janie III i panowań Augusta II, Stanisława I i Augusta III (r. 1696–1737)*, Kraków: Biblioteka Ordynacji Myszkowskiej, 1860.
- Obraz Polaków i Polski w XVIII wieku*, wyd. Edward Raczyński, t. 1, Poznań: Drukarnia Walentego Stefańskiego, 1843.

- Robert Petrés dagbok, in: *Karolinska Krigares Dagböcker Jämte Andra Samtida*, Skrifter I, Lund: Berlingska Boktryckeriet, 1901.
- Zawisza Krzysztof, *Pamiętniki... wojewody mińskiego (1666–1721)*, wyd. Julian Bartoszewicz, Warszawa: J. Zawisza, 1862.
- Ziembicki Witold, *Nieznane listy Marii Kazimiery*, Kraków: Wydawnictwo Księży Jezuitów, 1935.
- Anusik Zbigniew, *Karol XII*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum, 2006.
- Backman Stig, Karl XII:s polska detronisationspolitik, in: *Karolinska Förbundet Årsbok*, 1947.
- Bobiatyński Konrad, *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa: Neriton, 2008.
- Bobiatyński Konrad, *W walce o hegemonię. Rywalizacja polityczna w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1667–1674*, Warszawa: Neriton, 2016.
- Carlquist Gunnar, Om och ur Josias Cederhielms papper, in: *Karolinska Förbundet Årsbok*, 1915.
- Dybaś Bogusław, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 roku*, Toruń: Towarzystwo Naukowe, 1991.
- Feldman Józef, *Stanisław Leszczyński*, Warszawa: PIW, 1984.
- Gierowski Józef Andrzej, Europa wobec unii polsko-saskiej, in: *Z dziejów polityki i dyplomacji polskiej. Studia poświęcone pamięci Edwarda hr. Raczyńskiego. Prezydenta RP na uchodźstwie*, red. Henryk Bulhak, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1994, p. 287–230.
- Gierowski Józef Andrzej, Kandydatura Sobieskich do tronu polskiego w czasie wielkiej wojny północnej, in: *Śląski Kwartalnik Historyczny. Sobótka*, 1980, z. 2, p. 369–382.
- Herlitz Nils, *Från Thorn till Altranstådt. Studier över Carl XII:s politik 1703–1706*, t. I (1703–1704), Stockholm: P. A. Norstedt & Söners förlag, 1916.
- Jarochoński Kazimierz, *Dzieje panowania Augusta II od wstąpienia Karola XII na ziemię polską aż do elekcji Stanisława Leszczyńskiego (1702–1704)*, Poznań: Nakładem i czcionkami L. Mierzba-cha, 1874.
- Jarochoński Kazimierz, Porwanie Jakuba i Konstantego Sobieskich przez Augusta II na drodze między Oławą a Wrocławiem dnia 27 lutego 1704 roku, in: Kazimierz Jarochoński, *Opowiadania i studia historyczne*, Poznań: Nakładem Księgarni Żupańskiego, 1863.
- Jonasson Gustaf, *Karl XII:s polska politik 1702–1703*, Stockholm: Norstedts, 1968.
- Kawecki Roman, *Kardynał Michał Stefan Radziejowski (1645–1705)*, Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża, 2005.
- Komaszyński Michał, *Książca Contiego niefortunna wyprawa po koronę Sobieskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1971.
- Konopczyński Władysław, *Polska a Szwecja od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej 1660–1795*, Warszawa: Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego, 1924.
- Koroluk Vladimir D., *Polska i Rosja a wojna północna*, Warszawa: Książka i Wiedza, 1954.
- Maroń Jerzy, Michał Kazimierz Pac a Jan Sobieski, in: *Studia z dziejów epoki Jana III Sobieskiego*, red. Krystyn Matwijowski, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1984.
- Matyasik Joanna, *Obóz polityczny króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Warszawa: Neriton, 2011.
- Poraziński Jarosław, *Epiphania Poloniae: orientacje i postawy polityczne szlachty polskiej w dobie wielkiej wojny północnej (1702–1710)*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1999.
- Poraziński Jarosław, *Opozycja wielkopolska na początku wojny północnej (1702–1703)*, [seria: Acta Universitatis Nicolai Copernici Historia XX, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 158], Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1985.
- Poraziński Jarosław, Sejm lubelski w 1703 roku i jego miejsce w konfliktach wewnętrznych na początku XVIII wieku, in: *Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, 1987, R. 83, z. 1.
- Rachuba Andrzej, Hegemonia Sapichów na Litwie jako przejaw skrajnej dominacji magnaterii w życiu kraju, in: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. Jerzy Urwanowicz, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003.
- Rachuba Andrzej, Litwa wobec projektu zwołania sejmu konnego w 1695 roku i walki Sapichów z biskupem Brzostowskim, in: *Zapiski Historyczne*, 1986, t. 51, z. 1.

- Rachuba Andrzej, Sapieha Benedykt, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXIV, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1992–1993, p. 583–591.
- Rachuba Andrzej, Sapieha Kazimierz, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXV, Warszawa–Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1994, p. 50–51.
- Rachuba Andrzej, Sprawa obsady urzędów litewskich po Sapiechach w początkach XVIII wieku, in: *Między wielką polityką a szlacheckim partykularyzmem*, red. Kazimierz Wajda i in., Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1993.
- Rachuba Andrzej, Kiaupienė Jūratė, Kiaupa Zigmantas, *Historia Litwy. Dwugłos polsko-litewski*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009.
- Sawicki Mariusz, Benedykt Paweł i Kazimierz Leon Sapiehowie na sejmach za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego, in: *Między Barokiem a Oświeceniem. Parlamentaryzm*, red. Barbara Krysztopa-Czupryńska, Jerzy Kielbik, Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 2013.
- Sawicki Mariusz, *Dom Sapieżyński 1666–1685. Droga do hegemonii w Wielkim Księstwie Litewskim*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2016.
- Sawicki Mariusz, Konflikt biskupa wileńskiego Konstantego Brzostowskiego z Kazimierzem Janem Sapiehą w latach 1693–1696. Zarys problematyki, in: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII)*, red. Sławomir Górzyński, Mirosław Nagielski, Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Polskie Towarzystwo Heraldyczne, 2014.
- Sawicki Mariusz, *Stronnictwo dworskie w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1648–1655*, Opole: Mi Graff, 2010.
- Sawicki Mariusz, „Wojna” parlamentarna i sądowa Sapiechów z Krysztynami Kirszenszteinaami w latach dziewięćdziesiątych XVII wieku, in: *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*, red. Andrzej Stroynowski, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2013.
- Serczyk Władysław Andrzej, *Piotr I Wielki*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum, 2003.
- Sierżputowski Tadeusz, *Pierwsza próba reformy politycznej w Polsce*, Warszawa: Jan Fiszer, 1905.
- Skrzypietz Aleksandra, *Franciszek Ludwik de Bourbon, książę de Conti – „obraný król Polski”. Saga rodu Konduszów*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2019.
- Skrzypietz Aleksandra, *Francuskie zabiegi o koronę polską po śmierci Jana III Sobieskiego*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009.
- Skrzypietz Aleksandra, *Królewscy synowie – Jakub, Aleksander, Konstanty Sobiescy*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2011.
- Skrzypietz Aleksandra, O pieniądzach, których nie było na wojnę, której miało nie być, in: *Pecunia nervus belli. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV–XVIII wieku*, red. Mariusz Markiewicz, Ryszard Skowron, Filip Wolański, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2016, p. 146–164.
- Skrzypietz Aleksandra, Sapiehowie wobec elekcji księcia Conti (1697), in: *Sapiehowie epoki Kodnia i Krasieczyna*, red. Krzysztof Stępnik, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2007.
- Skrzypietz Aleksandra, „Trzecie małżeństwo” królowej Marii Kazimiery – u źródeł legendy, in: *Maria Kazimiera Sobieska (1641–1716). W kręgu rodziny, polityki i kultury*. Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum, Studia i Materiały, nr 6, red. Anna Kalinowska, Paweł Tyszk, Arx Regia, Seria nowa, 2016, t. 3 (69).
- Sliesoriūnas Gintautas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse. Didikų grupuočių kova 1690–1697 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2000.
- Sliesoriūnas Gintautas, Problem separatyzmu Wielkiego Księstwa Litewskiego w końcu XVII wieku, in: *Rzeczpospolita wielu narodów i jej tradycje. Materiały z konferencji „Trzysta lat od początku unii polsko-saskiej. Rzeczpospolita wieku narodów i jej tradycje”*, Kraków 15–17 IX 1997, red. Andrzej Krzysztof Link-Lenczowski, Mariusz Markiewicz, Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 1999.
- Staszewski Jacek, *August II Mocny*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum, 1998.
- Staszewski Jacek, *O miejsce w Europie. Stosunki Polski i Saksonii z Francją na przełomie XVII i XVIII wieku*, Warszawa: PWN, 1973.

- Wachowiak Bogdan, Kamiński Andrzej, *Dzieje Brandenburgii-Prus na progu czasów nowożytnych (1500–1701)*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2001.
- Wasilewski Tadeusz, Walka o zrównanie praw szlachty litewskiej z Koroną od unii lubelskiej do początku XVIII wieku, in: *Zapiski Historyczne*, 1986, t. 51, z. 1.
- Wierzbicki Leszek Andrzej, *Pospolite ruszenie w połowie XVII wieku. Ostatnie wyprawy z lat 1670–1672*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2011.
- Woliński Janusz, Koekwacja praw na Litwie 1697 r., in: *O naprawę Rzeczypospolitej XVII–XVIII wieku. Prace ofiarowane Władysławowi Czaplowskiemu w 60. rocznicę urodzin*, Warszawa: PWN, 1965.
- Wójcik Zbigniew, *Jan Sobieski (1629–1696)*, Warszawa: PIW, 1998.

ALEKSANDRA SKRZYPIETZ – doktor habilitowany, historyk, wykładowca na Uniwersytecie Śląskim, autorka książek poświęconych członkom królewskiej rodziny Sobieskich. Zainteresowania badawcze: stosunki polsko-francuskie w XVII i XVIII w., funkcjonowanie monarchii absolutnej, dzieje i znaczenie polityczne rodu Sobieskich, znaczenie edukacji dla kształtowania postaw politycznych i obywatelskich, a także funkcjonowania społeczeństwa, rola kobiet w przemianach społeczno-politycznych.

E-mail: jaskrzyzp@interia.pl

ORCID: 0000-0003-1504-9950

SAPIEGOS IR JŲ RYŠIAI SU KAROLIU XII – AMŽIŲ SAŲVARTOS ĮVYKIŲ REFLEKSIJA

ALEKSANDRA SKRZYPIETZ

Katovicų Silezijos universitetas

Jono III Sobieskio valdymo laikotarpiu Sapiegos įgijo reikšmingą įtaką Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Istoriografijoje netgi akcentuojama šios giminės hegemonija. Jono III Sobieskio pastangos sutelkti opoziciją Sapiegoms rezultatų davė tik po valdovo mirties, kada vidutinės bajorijos atstovai, diskretiškai remiami Sapiegų įtaką palaužti siekiančių didikų, iškėlė teisių sulyginimo (vadinamosios koekvacijos) programą ir siekė šią programą įgyvendinti. Būtent šios bajorijos grupuotės pasisakė už Vetinų dinastijos atstovo išrinkimą į Abiejų Tautų Respublikos sostą, tikėdamosi, kad tai pakeis vidaus situaciją Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Ir jos nesuklydo: Sapiegų pozicijos susilpnėjo. Iš naujojo Abiejų Tautų Respublikos valdovo Augusto II buvo tikimasi paramos vadinamųjų respublikonų grupuotei, tačiau Augustas II, oficialiai siekdamas išlaikyti jėgų pusiausvyrą Lietuvoje, mėgino demonstruoti palankumą Sapiegoms. Vis dėlto pusiausvyros išlaikyti nepavyko. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje prasidėjo ginkluota kova prieš Sapiegas. Vidaus kovos rezultatas buvo tas, kad, kilus Didžiajam Šiaurės karui, Sapiegos stojo į Švedijos karaliaus Karolio XII pusę. Respublikonai paramos tikėjosi ne tik iš sunkioje situacijoje atsidūrusio Augusto II, bet ir užmezgė ryšius su Rusijos caru Petru I. Švedijos karaliaus pralaimėjimo akivaizdoje Sapiegos buvo priversti ieškoti susitaikymo su Augustu II kelių ir būdų. Svarbi šios giminės pastangų susigrąžinti Abiejų Tautų Respublikos valdovo malonę dalis buvo dokumento, iš Sapiegų giminės pozicijų nušviečiančio įvykius Lietuvoje ir aiškinančio jų nelojalų elgesį, paskelbimas.

Reikšminiai žodžiai: Sapiegos, teisių sulyginimas (koekvacija), Didysis Šiaurės karas, antikarališkoji opozicija.